

УДК: 811.161.2 – 373.7: 39

Онуфрійчук Г.І.

СИМВОЛЬНА ПАРА «ЛЮДИНА-КІНЬ» В УКРАЇНСЬКІЙ ЕТНОФРАЗЕОЛОГІЇ

У статті здійснюємо опис фразеологічних одиниць народного мовлення на позначення тваринного світу, а саме лексеми **кінь**, також розкриваємо символіку біполярної пари «ЛЮДИНА – КІНЬ», наголошуємо на важливості дослідження образу **кінь** в народному мовленні як цілісної фразеологічної мікросистеми.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, народна фразеологія, етнофразеологізм, біполярна пара.

Мова – матеріальна основа, на яку опирається мислення в процесі свого вияву, й водночас матеріал, у якому вона втілюється [5, с. 13]. Фразеологія за своєю сутністю виступає важливим складником мови, скарбницею духу народу, здобутком народної мудрості та культури, що містить багатющий матеріал про його звичаї, традиції, вірування, історію, ідеали, мрії та сподівання [10, с. 109].

Життя людини споконвіків пов'язане із тваринним світом, а щоденне спостереження за поведінкою передусім одомашнених тварин спонукає її до утворення цілого ряду мовних одиниць, які ототожнюють ознаки тварини та людини, порівнюючи за звичками, поведінкою, фізичними рисами. Внаслідок цього розвиваються персоніфікація та символіка, пов'язані з характерними особливостями тваринного світу. Людина насамперед осмислює зовнішню форму, а вже потім надає всебічно осмисленим об'єктам значення символу, прагматичних особливостей тощо [3, с. 183].

Творення фразеологічних одиниць, їх щоденна поява – це живий і постійний процес, викликаний самою потребою людського спілкування. Процес розуміння й аналізу фразеологічного складу мови – це шлях до пізнання ментальності народу, його уявлень про світ і сприйняття себе в цьому світі. Саме тому фразеологічні одиниці є актуальним об'єктом дослідження багатьох мовознавців [10, с. 109].

Важливий внесок у дослідженні української фразеології зробили такі вчені як М. Алефіренко, Н. Амосова, Я. Баран, Л. Булаховський, А. Вежбицька, Є. Верещагін, В. Виноградов, В. Жайворонок, А. Івченко, В. Костомаров, О. Наконечна, О. Потебня, В. Русанівський, Л. Скрипник, В. Телія, В. Ужченко, Д. Ужченко та ін.

З погляду етнофразеології цікавою одиницею є зоофразема із ключовим компонентом **кінь**. У народному мовленні кінь є однією з

найбільш міфологізованих тварин. Так, наприклад, кельти, деякі слов'янські племена вірили, що коні несуть душі померлих у потойбічний світ. Підтвердженням цього є те, що у давніх захороненнях знаходять упряж коней. Словник символів культури України подає таке визначення лексеми **кінь** – «символ сонця і водночас потойбічного світу; циклічного розвитку світу; нестримних пристрастей та інстинктів; чоловічого першопочатку; інтуїтивного пізнання; у слов'ян-язичників – символ смерті й воскресіння сонячного божества; багатства, могутності; степу, швидкості; волі; символ вірності, відданості» [8, с. 114]. У свою чергу вже у пізніший період часто постає образ крилатого коня, який наділений прудкістю, сміливістю, силою тощо. Г. Булашев стверджує, що кінь – це перетворений ангелом, за велінням Господа, диявол [1, с. 322].

Лексема **кінь** у фразеологізмах вживається у мові як у прямому, так і в переносному (метафоричному, символічному) значенні. Кінь (у прямому значенні) – це родова назва великої переважно свійської однокопитної тварини, яку використовують для перевезення людей і вантажів [2, с. 430].

В образній фразеології символіка біполярної пари «ЛЮДИНА - КІНЬ» має позитивні та негативні якості. Найчастіше вживаними позитивними компонентами символічного значення **кінь** в українській етофразеології можна виділити працьовитість, досвідченість, волелюбність, нескореність, швидкість, сила, вірність, здоров'я, наприклад: *кінь не видасть – і ворог не знайде* [7, с. 161]; *залізний кінь*; *сталевий кінь* [9, с. 297]; *кінське здоров'я*; *здоровий, як кінь*; *здорова, як ногоайська кобила* [4, с. 269] та ін.

Кінь з давніх-давен є помічником і супутником людини у багатьох справах. Тому й не випадково цей образ постає у етнофразеологізмах, що символізують такі якості людини, як **досвідченість**: *був на коні і під конем* [7, с. 159] – про людину, яка багато чого пережила і тому вона здатна подолати будь-які труднощі; *сиві коні не все є старі* [Там само, с. 164] – про людину, яка хоч уже у віці, але має силу і добре знає свою справу; *старий кінь борозни не зіпсує* [Там само] – у кожній серйозній справі потрібно мати незалежно від віку досвідченого знавця. Символіку виснажливої праці, а саме **працьовитості**, втілено у фразеологізмі *добрий був кінь, та з'їздився* [Там само, с. 159] – працьовита людина, яка підірвала своє здоров'я фізичною роботою; *поки коняка тягне, то не випрягай* [Там само, с. 164] – доки можеш, то працюй.

На третій план виступає символіка **вірності**, наприклад: *кінь не видасть – і ворог не знайде* [7, с. 161]. Коли у бою необхідно було підкрастися до ворога, кінь, будучи вірним своєму господареві, був тихим і не видавав звуку. Козаки цінували коней, поважали та довіряли їм. Скажімо, фразеологічна одиниця *бути (почувати себе) на коні* вживається зі значенням «бути у вигравному становищі» [9, с. 388], так говорять про людину, яка досягає якоїсь поставленої перед собою мети. Імовірно, утворення такого вислову зумовлене тим, що колись козак, який сидів на коні, у бою був у вигравному становищі, ніж той козак, який був без коня.

Цей фразеологізм вживається у прислів'ях, які підкреслюють **нескореність**, **волелюбність**, парубоцький запал козаків, звідки, прислів'я як *сів на коня, то й доля моя* [7, с. 164]. Також часто подибуємо такі фразеологізми, як *сісти на коня, осідлати коня, як хто на сто коней висадив*, коли йдеться про піднесеність настрою [9, с. 753].

З **конем** пов'язана символіка міцного **здоров'я**: наприклад, *коняче/кінське здоров'я; здоровий як кінь; здорова, як ногайська кобила*. Тим самим подібні вислови віщують фізично здорову людину з витривалістю коня [4, с. 269].

Коневі притаманні такі властивості як **швидкість руху** та **сила**. Козак завжди знав, наскільки сильний та швидкий у нього кінь. І, звичайно, у народній фразеології ці риси не могли бути не поміченими, пор.: *конем не догнати / не доженеш* – хто-небудь дуже швидкий, прудкий, швидко бігає [9, с. 213]. На позначення сили вживаються сталі вислови *залізний кінь; сталевий кінь* – міцний як залізо чи як сталь. Ці фразеологізми в наші часи набули нового значення. Зазначені риси притаманні трактору [9, с. 297].

Рідше, але все-таки зустрічаємо приклади етнофразеологізмів із етносимволом **кінь** на позначення негативних ознак. Серед таких прикладів можна виокремити фразеологічні одиниці на позначення **незграбності**, пор.: *овса шкана з'їла, так і віз побила* [7, с. 164], **нестримності** – *норовистому коневі і майдан тісний* [Там само]; **ледачості** – *кінь добрий на пашу, а до роботи байдуже* [Там само, с. 159]; **норовитості** – *не вір кобилі в дорозі, бо серед болота скине* [Там само, с. 166]; **ненажерливості** – *не кінь солому поїв, а солома коня* [Там само, с. 163]. Ця ознака яскраво виражена у фразеологізмі *коняча (кінська) доза*, який часто вживається у сучасній українській літературній мові зі значенням «дуже велика порція» [9, с. 213], пор. ще ознаки: **недоумкуватість** – *на рівній дорозі і коняка розумна* [7, с. 162]; **недовіра** – *не вір ні собаці, ні коняці; не вір ні псови, ні коневі* [6, с.167] – не вір норовистому коневі, особливо в дорозі, бо ж може обманути чи вбрикнути.

У народній фразеології побутують також фразеологічні одиниці на означення **легковажності**, наприклад: *викидати (викинути) коники (конека, коник)*, тобто «робити що-небудь незвичайне, несподіване або легковажне» чи «робити що-небудь безглузде, нерозумне або діяти підступно» [9, с. 73].

Людям властива така риса, як дружба, тому у своєму мовленні людина часто вживає фразеологізми з лексемами **дружити** і **товаришувати**. Але там, де є дружба, є і ворожнеча чи неприязнь, пор. такі фразеологічні одиниці: *вовк коневі не товариш* [6, с. 25]; *свиняконю не товариш; кінь з волом не пара; кінь волю не товариш* [Там само, с. 26]; *кінний пішому не товариш* [Там само, с. 25-26]; *кінь коневі не рівний* [Там само, с. 26][7, с. 161] – під цими фразеологізмами розуміємо, що як вовк / свиня / віл / кінь / піша людина коневі не товариші, так і люди, які між собою є ворогами, не можуть товаришувати.

Отже, козацька культура яскраво відобразилася в українському фольклорі, в народних прислів'ях і приказках і особливо у народній фразеології, яка виступає яскравим будівельним матеріалом мови. Лексема **кінь** є часто вживаною у народному мовленні, для зображення основних рис характеру людини, її вдачі, способу життя тощо. Досліджуючи зоофраземи з компонентом **кінь**, розкриваємо внутрішню будову певних фразем, їхню символічність та актуальність. Саме у таких мовних одиницях і постає символічний образ козака – справжнього захисника Батьківщини, відважного воїна, доповнений ознаками вірного товариша, друга та супутника – коня.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях/ Г. Булашев. – К.: Довіра, 1992. – 414 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел]. – К.: Ірпінь: Перун. – 2003. – 1440 с.
3. Галайчук В. Фітонім дуб як формант фольклорної «картини світу»: семантика, прагматика, синтагматичні та парадигматичні зв'язки / В. Галайчук // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Львів, 2003. Вип. 30. – С. 182 – 196.
4. Левчук О. Символічне значення зооніма КІНЬ (на матеріалі українських народних паремій, загадок та фразеологічних одиниць) / О. Левчук // Вісник. – Львів, 2009. – Вип. 46, ч. 1. – С. 267–273.
5. Майборода О. Українська фразеологія як джерело народознавства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 / О. Майборода. – Х., 2002. – 18 с.
6. Прислів'я та приказки: Взаємини між людьми / [упоряд. М. М. Пазяк]. – К.: Наук. думка, 1991. – 440 с.
7. Прислів'я та приказки: Природа. Господарська діяльність людини / [упоряд. М. М. Пазяк; відп. ред. С. В. Мишанич]. – К.: Наук. думка, 1989. – 480 с.
8. Словник символів культури України / [за ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка]. – К.: Міленіум, 2002. – 260 с.
9. Словник фразеологізмів української мови / [уклад. В. М. Білоноженко та ін.] – К.: Наукова думка, 2003. – 1104 с.
10. Чепок Д. Деякі особливості функціонування фразеологізмів на позначення почуттів / Д. Чепок // Філологічні науки. – 2013. – Книга 4. – С. 109 – 112.

В статье осуществляем описание фразеологических единиц народной речи для обозначения животного мира, в частности лексемы **конь**, раскрыто ее символика, указано на важность исследования символической пары «ЧЕЛОВЕК – КОНЬ» в народной речи как целостной языковой микросистемы.

Ключевые слова: фразеологическая единица, народная фразеология, этнофразеологизм, биполярная пара.

The article is deal with the description of the fразеологический unit of the national language for designating of an animal kingdom, namely the lexeme **horse/person**. Also in the article the symbolism of the binary opposition «HORSE – PERSON» was revealed and the importance of investigation about

the figure of **horse/person** in the national language as the complete language microsystem was marked.

Keywords: phraseology unit, folk phraseology, ethnophraseologism, bipolar opposition.